

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2021

Muhammed KARASU

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi
mkarasu@kastamonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8671-9088>

**Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir
El Yazmasının Yazım, Ses ve Yapı Özellikleri
Üzerine (Yazı Çevirimli Metin-İnceleme)**

*On Spelling, Phonetics and Morphology Features of a
Manuscript Written in Late Period Chagatay Turkish
(Transcribed Text-Review)*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.08.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2021

Atıf/Citation

KARASU, M. (2021). Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir El Yazmasının Yazım, Ses ve Yapı Özellikleri Üzerine (Yazı Çevirimli Metin-İnceleme). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 1121-1144. <https://doi.org/10.34083/akaded.956620>

KARASU, M. (2021). On Spelling, Phonetics and Morphology Features of a Manuscript Written in Late Period Chagatay Turkish (Transcribed Text-Review). *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (2), 1121-1144. <https://doi.org/10.34083/akaded.956620>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Bu çalışmada, Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir hikâye güldestesi yazım, ses ve yapı özellikleri bakımından ele alınmıştır. Eser, Hicrî 1347 / Miladi 1929 yılında İsveçli misyoner ve dilbilimci Gunnar Hermansson tarafından çoğaltılmıştır. Doğu Türkistan kökenli eser, Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonunda bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin bilgisayar ortamındaki biçiminden yararlanılmıştır.

Giriş'te, çalışmamızın amacı ve kapsamı belirlenmiş, öneminden bahsedilmiştir. Çalışma yöntemi ve yazı çevirim kuralları da *Giriş*'e dâhil edilmiştir. Ardından incelenen eserin dış ve iç özellikleri ayrıntısıyla tanıtılmıştır. Yazı çevirimli metin, Türkiye'deki yazı çevirim kurallarına yakın olmakla birlikte metnimizde farklı yazı çevirim işaretleri de kullanılmıştır. Eserin yazı çevirimli metni kurulduktan sonra dil incelemesine geçilmiştir.

İnceleme'de, yazı çevirimli metinden elde ettiğimiz bulgular değerlendirilmiştir. *İnceleme* üç kısımdan oluşmaktadır. Yazım, ses ve yapı özellikleri ayrı başlıklar altında toplanmıştır. Çağatay Türkçesinin dilbilgisi kurallarını tekrar etmek yerine eserde karşılaştığımız çarpıcı ve sıra dışı örneklerle yer verilmiştir. *İnceleme*'de yazı çevirimli metinden yararlanıldığı gibi yer yer harf çevirime de başvurulmuştur.

Sonuç'ta, eser hakkındaki çıkarımlar madde madde sıralanmıştır. Bu çıkarımlar bulgulardan elde edilen genel yorumları ifade etmektedir. Eserin tıpkıbasımına internet üzerinden ulaşılabildiği için burada yer verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: dil incelemesi, Geç Dönem Çağatay Türkçesi, Jarring Koleksiyonu, Jarring Prov. 25, hikâye güldestesi.

Abstract

In this study, a collection of stories that were written in Late Period Chagatay Turkish has been discussed in terms of its spelling, phonetics and morphology features. The work, hijri 1347 / gregorian 1929 in the year reproduced by Swedish missionary and linguist Gunnar Hermansson. The work from East Turkestan stand in the Jarring Collection of Lund University. In our study, the computer format of the work was used.

In the introduction, the aim and scope of our study were presented, its importance was mentioned. Working method and transcription rules were included in the introduction. Then exterior and interior features of the studies work were introduced in detail. Although the transcribed text is close to transcription rules in Turkey, different transcription symbols are also used in our text. After the transcription of the work is established language review was started.

In review, our findings from the transcribed text were evaluated. The review consists of three parts. Spelling, phonetics and morphology features are grouped under separate headings. Instead of repeating the grammar rules of Chagatay Turkish, striking and unusual examples that we encountered in the work are included. In the review, as the transcribed text was used, sometimes transliteration is also used.

In the results section, inferences about the work are listed item by item. These inferences represent general comments from the findings. Since it is possible to access the work on the internet, there is no facsimile of the work in our study.

Key words: *language review, Late Period Chagatay Turkish, The Jarring Collection, Jarring Prov. 25, collection of stories.*

Giriş

Bu çalışmada Hicrî 1347 / Miladî 1929 yılında kaleme alınmış bir hikâye güldestesinin yazım, ses ve yapı özellikleri incelenmiştir. Eserin adı el yazmasının hiçbir yerinde geçmemektedir. Kütüphane kaydında “collection of stories” olarak belirtilmiştir. Birbirinden bağımsız hikâyelerden oluştuğu için bu el yazmasına *Öykü Seçkisi, Hikâye Güldestesi* demek yerinde olur.

Metnimiz Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. J. Eckmann’a göre Çağatay Türkçesi 1921 yılında yerini Özbek Türkçesine bırakmıştır (Eckmann, 2011, s. 242). Ancak User, Çağatay Türkçesinin 1930’lu yıllara değin Doğu Türkistan’da yazı dili olarak kullanıldığını ifade etmektedir (2006, s. 126-128). Orta Dönem Çağatay Türkçesinden ayrı olarak Geç Dönem Çağatay Türkçesinde ağız özellikleri kendini daha belirgin biçimde sezdirmektedir (Abik, 2007, s. 71). Eser Doğu Türkistan’da kaleme alındığından Uygur Türkçesinden örneklerle karşılaşmak mümkün. Bu örnekler günümüz Yeni Uygur Türkçesinden daha çok Uygur ağızlarını yansıtmaktadır. Orta Dönem Çağatay Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasındaki bir dönemde yazılan eserde bu iki döneme ait özellikler saptamak mümkündür. Ancak bu yazı dillerini ilgilendirmeyen özelliklerin bulunması eserin önemini artırmakla birlikte Çağatay Türkçesinden Yeni Uygur Türkçesine geçiş dönemine de ışık tutacaktır.

Çalışmamızın amacı Jarrin Prov. 25’teki yazım, ses ve yapı özelliklerini ortaya koymaktır. Orta Dönem Çağatay Türkçesinden eserin yazıldığı döneme değin neler değişmiş, hangi dilbilgisi özellikleri yazı diline girmiş sorularına yanıt aranacaktır. Bu nedenle Arap harfli metin yazı çevirime aktarılarak yeniden kurulmuştur. *İnceleme* bölümünde yazı çevirimli metin art zamanlı yöntemle ele alınmış, ayrılıklar ve değişiklikler Orta Dönem Çağatay Türkçesine göre belirlenmiştir. Bu dönemin dilbilgisi özelliklerini tekrar etmek yerine metinde karşılaşılan çarpıcı örnekler ve bu

dönemde bulunmayan özelliklere yer verilmiştir. Orta Dönem Çağatay Türkçesinde tanıklanamayan birkaç örnek için Erken Dönem Çağatay Türkçesi metinlerine başvurulmuştur. Karşılaştırma yapılan kaynak metinlerin seçiminde tek ölçütümüz eserin XV. veya XVI. yüzyılda yazılmış/çoğaltılmış olmasıdır. Bu yüzyıllarda yazılmış eserlerden beş tanesi çalışmamız için yeterli verilere sahiptir. *Sonuç* bölümünde bulgular değerlendirilmiş, önemli özellikler vurgulanmıştır.

Yazı çevirimli metin Türkiye'deki yazı çevirim sistemine uygun olarak hazırlanmıştır. Noktalama işaretleri kullanılmamış, özel ve cins adların hepsi küçük harfle yazılmıştır. Yazı çevirimli metinde varak ve sayfa numaraları birlikte verilmiştir. Kullanılan işaretlerden açıklamaya ihtiyacı olanlar bulunmaktadır. Bunlar ä, ĩ, ŋ işaretleridir. Arapça kökenli *elif-i maksûre* ä işaretiyle, Farsça *ki* bağlacındaki /i/ ünlüsü ĩ işaretiyle, *nûn+kef* harfleriyle yazılan Türkçe art-damak ünsüzü ŋ işaretiyle gösterilmiştir. Metin tamiri [köşeli ayraç] içinde, sayfa kenarındaki yazılar <temren> işareti içinde belirtilmiştir. Özgün metinde kırmızı mürekkeple yazılan yerler **kırmızı** yazılmıştır. Arapça dualar *eğik* yazılmıştır. Okumada ya da anlamlandırmada emin olunamayan sözcüklerin yanına yay ayraç içinde soru işareti (?) konulmuştur. Metindeki başka konular için dipnota başvurulmuş ve açıklama yapılmıştır. Dipnotta ve incelemede yer yer harf çevirimi de kullanılmıştır.

Jarring Prov. 25 Numaralı El Yazması

Çalışmamıza konu olan el yazması, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonunda Jarring Prov. 25 numarada kayıtlıdır. Ferağ kaydına göre eser, Hicrî 1347 yılının Kurban Bayramında¹ Yarkend'de yazılmıştır. Müstensihin adı ferağ kaydında geçmemektedir. Ancak el yazmasını İsveçli misyoner Gunnar Hermansson'un (1895-1962) çoğalttığını kütüphane kaydından öğrenmekteyiz.² 240x150 mm boyutlarındaki el yazması kapaksızdır. Beyaz, kalın hamur kâğıttan ve 20 varaktan oluşmaktadır. Müstensih 19a dışındaki bütün sayfalar numara vermiştir. Ayrıca varak numarası da bütün sayfaların "b yüzü"nde kurşun kalemle belirtilmiştir. 1b ve sondan üç sayfa boş bırakılmıştır. Satır sayısı 7 ile 14 arasında değişmektedir. Başlıklarda kırmızı mürekkep, metinlerde siyah mürekkep kullanılmıştır. Arapça ayetlerde hareke kullanılmasına karşın eserin bütünü harekesiz, talik hatla yazılmıştır.

¹ Hicrî takvimde Kurban Bayramı, ay adı olarak kullanılmamaktadır. Kurban Bayramı, zilhicce ayının içinde yerine getirilmektedir. Müstensih G. Hermansson ay adını halk ağzındaki biçimiyle yazmış olabilir.

² https://uyghur.itc.ku.edu/manuscripts/Jarring_Prov_25.facsimile.xhtml (Erişim tarihi: 06.06.2021).

Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan eserde dört hikâye yer almaktadır. Eserdeki birinci hikâye Hz. Fatma'nın vefatını konu almaktadır. Hz. Fatma ve Hz. Ali arasında geçmektedir. İkinci hikâye Hz. Muhammed ile şeytan arasındaki bir iddiayı anlatmaktadır. Üçüncü hikâye ise Hz. Muhammed, münkirler ve bir geyik arasındadır. Hikâyenin sonunda münkirler İslam'ı tercih etmiştir. Dördüncü hikâye iki farklı hikâyenin birleşimi gibidir. Birinci kısımda Hz. Ömer'in Müslüman oluşu, ikinci kısımda Hz. Muhammed'in Ay mucizesi anlatılmaktadır.

bu kitâb dört bâb birle temâm boldı (İçindekiler)	1a
birinci bâb fâtımanın vefâtı	2a-4a
ikinci bâb hikâyet-i şeytân	4b-6a
üçüncü bâb hikâyet-i kiyik	6b-8a
dörtüncü bâb hâzret-i muhammedniñ fazîleti ve mu'cizesi	8b-19a

İncelenen metnin bir eserden tıpatıp mı çoğaltıldığı, yoksa başka eserlerden bir araya mı getirildiği bilgimiz dışındadır. Bu bağlamda eserin başka bir nüshasının olup olmadığını söylemek de güçleşmektedir. Ancak eserdeki hikâyelerin benzerlerinin/türevlerinin ayrı ayrı kaynaklarda yer alıyor olması, eserin birden çok kaynaktan beslendiğini düşündürmektedir. Örneğin 4b-6a arasındaki *hikâyet-i şeytân*, A. M. Muginov'un hazırladığı *Opisaniye Uygurskix Rukopisey Instituta Naradov Azii'*de, C 551 numaralı el yazmasında, 13b-15b arasında *hikâyet-i resûl ve şeytân* (Rasskaz o Muhammede i satane) adıyla yer almaktadır (Muginov, 1962, s. 106). 6b-8a arasındaki *hikâyet-i kiyik*'in manzum biçimdeki bir benzeri Kazakistan Merkezî İlmî Kütüphanede (Ortalıq Ğılımiy Kitapxana) Elyazma Bölümünde (Qoljazba Qori) Ş. 523 numaralı el yazmasının 3. defterinde bulunmaktadır: *Qaqpañğa Tüsken Kiyiktiñ Xiqayası* (Tasmağambetov 10, 2004, s. 298).

Yazı Çevirimli Metin

1a/1

- (1) bu kitâb dört bâb birle temâm boldı
- (2) birinci bâb fâtımanın vefâtı
- (3) ikinci bâb hikâyet-i şeytân
- (4) üçüncü bâb hikâyet-i kiyik
- (5) dörtüncü bâb hâzret-i muhammedniñ fazîleti ve mu'cizesi

2a/3

birinci bāb

vefāt-nāme³-yi ḥazret-i fāṭıma³-yı *raẓīallāhu* ‘*anh*-turur

(1) andağ rivāyet kılıpdurlar kim ḥazret-i fāṭıma (2) *raẓīallāhu* ‘*anh* ḥazret-i resūl ‘*aleyhi*’s-*selām*dın kiyin öz vefātları– (3) dın ḥaber taptı ṭahāret kılıp ḥazret-i şehzāde imām ḥasen ve (4) imām ḥuseyn *raẓīallāhu* ‘*anh*niñ kiysülerini taradılar bir neçe (5) künlük nānga ḥamīr kıldılar ḥazret-i ‘alī *kerremallāhu* *vecheh* ḥayrān (6) kalıp sordılar yā ḥazret-i fāṭıma siz hīç vaqtda bu kār [u] bārı (7) kılmaz idiniz ṭā‘at ve ‘ibādetdin bölek işka kadem qoymaz (8) ve meşğūl bolmaz idiniz bu kün ne siz kördiniz didiler (9) ḥazret-i fāṭıma aydılar yā ‘alī bilin ve āgāh boluñ babam (10) ḥazret-i resūlullāhdın ayrılgalı alte ay bolupdur kerek kī (11) men hem āḥret seferi kılgay-men anıñ üçün bu işlerni kıldım

2b/4

(1) baş közümni hem taradım ferzendlerimniñ kiysülerini hem taradım (2) mendin kiyin qalsalar olarnıñ zülflerini tarağucı çıqmas (3) ol sebebdin bu işlerni kıldım didiler ḥazret-i ‘alī *kerremallāhu* *vecheh* (4) perīşān bolup yığlap aydılar kim yā fāṭıma meniñ sizge üç (5) amānet sözüüm bar zinhār unutmāğay-siz avval sözüüm ol kī (6) mendek ‘āṣī cāfi bendedin yüz du‘ā yüz selām alğay-siz ve (7) ikinci sözüüm ol kī meni patraq alıp bargay-siz üçüncü söz (8) ol kī mendin şikāyet kılmāğay-siz andın ḥazret-i fāṭıma *raẓīallāhu* ‘*anh* (9) aydılar kim meniñ hem sizge üç amānet sözüüm bar aytay zinhār (10) unutmāğay-siz avval sözüüm ol kī meni öz qoluñız birle yuyuñ (11) ikinci feryād birle yığlamañ iki ciğer-küşem qorqmasun üçüncü (12) bu kī bir ḥaṭa bardur meni gorda qoyğanda ol ḥaṭamı köksümde (13) qoyğay-siz didiler ḥazret-i ‘alī sordılar yā fāṭıma ol ne ḥaṭadur kī

3a/5

(1) dip sordılar bu ol andağ ḥaṭadur kim meni sizge nikāḥ kılır– (2) da babam aydılar kābnı(?) niñ direm bolsun dip men rāẓī bolmadım (3) şol zemān ḥazret-i cebrā‘il ‘*aleyhi*’s-*selām* yarlığ alıp keldiler aydılar (4) yā muḥammed ḥudā-yı ta‘ālā selām yarlıqadı firīşteler-durur bilā-nihāye (5) iberdiler ḥazret-i fāṭımanıñ kābnı(?) kī ‘āṣī cāfi ümmetler üçün (6) sekiz uçmañkı ‘atā kıldı dip aydılar şol ḥaṭadur meniñ köksüm– (7) de qoyğay-siz kıyāmet küni ḥudā-yı ta‘ālāniñ özi kılgān va‘desini (8) özidin istey didiler inşā‘allāh barçanı uçmañğa yarlıqāğay (9) dip yine kündin kiyin sefer-i āḥret kıldılar cenāzelerini çıkarıp (10) mescidniñ aldılarında qoydılar ḥazret-i cebrā‘il ‘*aleyhi*’s-*selām* baş (11) bolup yite kat āsmānnıñ firīşteleri nemāzğa keldiler be-temām şaḥābe– (12) ler birle nemāz ötediler bī-temām ḥalq ‘izādār boldı güyā kıyāmet (13) qāyim boldı yine bir rivāyetde andağ aytıpdurlar kim

3b/6

(1) ḥazret-i fāṭımanıñ cenāz[es]iğa hīç kişi kelmesün ve körmesün dip (2) aydılar bī-temām şaḥābeler ḥaber alıp kelgünçe cesed-i pāk[ar] orunlarığa (3) bardı ḥazret-i ‘alī temām vaşıyyetlerini becā keltürdiler ḥazret-i ‘alī üç (4) kündin kiyin tüş kördiler

fâtıma *raẓīallāhu* ‘*anh* bihiştñiñ (5) taşıda turadurlar sordılar yā fâtıma ne kī bihiştge kirmediñiz (6) dip haẓret-i fâtıma aydılar yā ‘alī men bir çoşnınıñ bir yiğnesini (7) tilep köñlekimni yamap idim ol yiğneni tamğa sancıp qoyup (8) idim unutup qalıpdur-men şunıñ sebebidin bihiştge (9) kireli qoymaydurlar şol yiğneni tapıp igesige berip (10) didiler haẓret-i ‘alī uyqudın oyğandılar iğneni tapıp (11) igesige berdiler tañla keçesi tüşeseler haẓret-i fâtıma bihişt– (12) de tahtda olturadurlar hūr kızları hıẓmetleride turup– (13) durlar emmā bir kız bar kī āftāb-ı tal‘ at haẓret-i fâtımanıñ hıẓmet–

4a/7

(1) leride turadurlar sordılar yā fâtıma ol kız yegāne hıẓmet (2) kıladur ol ne kız bolğay didiler ayttı yā ‘alī siz ol küni (3) süleymān peygamberniñ vāқи‘ asını hikāye kılıp ārzū kılıp ayttıñız (4) haẓret-i süleymān peygamber giv-oğlığa³ tāc [u] taht hāzīne ve defīne berip– (5) dur dip haẓret-i süleymān pādişāh bolğan sebebdin barça peygamberlerdin (6) kırk yıl kiyin bihiştge kirer emmā haẓret-i resūlullāh dünyāni dost (7) tutmağan sebebdin barça peygamberlerdin ilgeri bihiştge kirer– (8) ler bu şol süleymān peygamberniñ kıızı-turur hūdā-yı ta‘ālā maña hıẓmet– (9) kār kıldılar didiler haẓret-i ‘alī oyğanıp hūdā-yı ta‘ālāğa (10) şükr-i bisyār kıldılar *āmīn rabbu’l-‘alemin* (11) temmet temām

4b/8

ikinci bāb

hikāyet-i şeytān

(1) andağ rivāyet kılıpdurlar kim bir kün resūlullāh (2) mescid-i medīnede nemāzdın yanıp şahābelerğa pend naşihat berip (3) olturup idiler kördiler kī şeytān-ı la‘in başığa destār (4) kiyipdur boynığa ridā salıp qolığa tesbīh alıpdur iztirāb (5) birle ötüp baradur haẓret-i ‘alīni buyurdılar şol ketip (6) barğan şeytān-ı la‘indur barıp alıp kelip didiler barıp (7) şeytānnı tutup keldiler şeytān kelip selām kıldı resūl ‘*aleyhi’s-selām* (8) aydılar ey mel‘ūn qayan baradur-sen aydı kim hūdā-yı ta‘ālāniñ (9) bendeleridin ve sizniñ ümmetleriñizdin bir bende sekerāt– (10) u’l-mevtğa yetipdur haẓret-i ‘azrā’ıl ‘*aleyhi’s-selām* qaşd-ı cān kılıp– (11) dur anıñ imānınıñ qaşdıda baradur-men resūl ‘*aleyhi’s-selām*

5a/9

(1) aydılar kim ol bendeniñ imānını qaydağ qalıp alur-sen şeytān (2) aydı kim cān halkığa yetkende teşne bolur şol vaqtıñı tapıp bir (3) qadağğa pişāb kılıp aldıda tutup tura-men ol bende anı körip (4) tileydir men aytadur-men sen hūdāni iki digil dir-men ol (5) bende nāçār bolup bir qadağ pişāb üçün hūdāni iki diydur (6) şundağ kılıp imānını aladur-men didi haẓret-i resūl ‘*aleyhi’s-selām* (7) şeytāndın bu sözni işitip bisyār gāmgin boldılar şol (8) zemān haẓret-i cebrā’ıl ‘*aleyhi’s-selām* yetip keldiler aydılar kim (9) yā resūlullāh hūdā-yı ta‘ālā selām aydı andağ fermān kıldı kim (10) barıp dostum muhammed ‘*aleyhi’s-selām*ğa ayğıl ümmetleri üçün (11) gām yimesün

³ Giv/Giy, İnan destan kahramanı Güderz’in oğlu ve Rüstem’in damadıdır.

bir hürmānı yip uruġını yerge tiksün ve meniġ (12) ġudretimni körsün dip ġazret-i resül ‘*aleyhi’s-selām* bir hürmānı yip (13) uruġını yerge tikteler şol zemān ġudā-yı ta‘ālānıġ ‘ināyeti birle

5b/10

(1) ġurmā ündi cebrā’il ‘*aleyhi’s-selām* yine kelip aydılar yā resülullāh (2) ġudā-yı ta‘ālā yarlıġadı kim barıp dostum muġammedge aytġıl şol (3) ġurmānı yolup alsunlar dip fermān boldı ġazret-i resülullāh (4) aydılar ey yārānlar hiç kişi bolġay mu bu ġurmānı yolup alġay (5) ġazret-i ebā bekr şiddiġ *raẓīallāhu ‘anh* ġopup ān-ġünān küç ġıldı (6) yolup alalmadılar andın ġazret-i ‘ömer *raẓīallāhu ‘anh* ġazret-i ‘uşmān (7) *raẓīallāhu ‘anh* ve ġazret-i ‘alī *kerremallāhu vecheh* ġihār-ı yār bā-şafālarnıġ (8) her ġaysıları ol mıġdār küç ġıldılar yolup alalmadılar (9) ve ġazret-i resül ‘*aleyhi’s-selām* baş laġin otuz üç miġ şahābeler (10) ol mıġdār küç ġıldılar yolup alalmadılar resülullāh (11) ġayrān bolup turdılar cebrā’il ‘*aleyhi’s-selām* keldiler aydı (12) yā resülullāh ġudā-yı ta‘ālā aydı bir daraġt ġurmānı hemīn (13) zemān tērip ündürüp özi ve bī-temām şahābeler birle yolup

6a/11

(1) alalmadılar pes dostum muġammedniġ ümmetleriniġ neġe yıl– (2) dın beri cān içideki imānını neġük şeytān alur dip aydı (3) ol zemān ġazret-i muġammed muştafā *şallīallāhu ‘aleyhi ve sellem* bu sözni (4) işitip ġoş-ġāl-i ġazm boldılar (5) *āmīn rabbu’l-‘ālemīn bi-fazlıke ve bir-raġme[ti]ke* (6) *yā er-raġm er-rāġimīn* (7) temmet temām

6b/12

üçünci bāb

ġikāyet-i kiyik

(1) andaġ rivāyet ġıurlar kim bir kün resül ‘*aleyhi’s-selām* (2) şikārġa ġıġıp idiler bir āvāz keldi ġazret-i resül ‘*aleyhi’s-selām* (3) körseler bir kiyikniġ putıġa tuzaq–bend bolupdur tuzaq– (4) nı südreġ keledur kelip resül ‘*aleyhi’s-selām*niġ ayaġlarıġa (5) yıġıldı ġāl tili birle aytı yā resülullāh bu kün şayyādniġ ġolıġa (6) tüştüm üç balam bar idi meni öltürgünġe ġolidım boşanıġ (7) ġaçtıġ dip ġālını aytı anaġaġa şayyādge fer keldi kim aydı ey (8) muġammed bu kiyik meniġ idi maġa beriġ didi resül ‘*aleyhi’s-selām* (9) aydılar kim obal bolur üç balası bar iken ġoyabergil (10) didiler şayyād aytı meniġ hem üç balam bar avġatım şayyādlıġ birle

7a/13

(1) kēġedur didi kiyik aytı yā resülullāh maġa mühlet bersünler (2) barıp balalarımını emitip keley didi resülullāh aydılar (3) ey kāfir balasını emitip taġla tüş birle kelsün didiler (4) şayyād aytı yā muġammed taġla tüş birle kelmese kiyikniġ orniġa (5) sizni öltürey mu didi resül ‘*aleyhi’s-selām* ġabül ġıldılar (6) andın kāfir kiyik[ni] ġoyaberdi kiyik balaları ġaşıġa keldi (7) aytı ey balalarım meni toġ emiġler meni bir kāfir öltüredur (8) ġazret-i muġammed resülullāh vekil boldılar didi kiyikniġ

(9) balaları ayttı ey ana patrağ barıñ biz emmeydur-mız (10) ol kâfir muḥammed resûlullâhğa elem kıılır didi kiyik yandı kâfir– (11) ler tört bendergâhğa kişi qoydı qurğan kıılıp turuñlar (12) kiyik yoluqsa atıp öltürünler muḥammed resûlullâhni (13) kiyikniñ ornığa öltürelı didi bu kiyik kële kële kâfirlerniñ

7b/14

(1) qurğanığa yoluqtı kâfirler tır-bārān kııldılar kiyikge hiç (2) oq tegmedi ikinci üçüncü qurğandıñ hem ötti törtüncü qurğanığa (3) keldi kâfirler kiyikni attılar kiyikniñ putığa oq tēgip (4) ve kiyik oqñı südrep tağka çıkıp bir qıucuranıñ⁴ túbide (5) yattı kün tüş vaqtıñıñ ötti kâfirler ḥazret-i resûl ‘*aleyhi’s-selām*– (6) niñ qaşığa kelip ayttı tañla tüş birle kelmese meni öltürün– (7) ler dip aydıñız tüş vaqtı boldı emdi kiyikniñ ornığa (8) sizni öltüremiz didiler şol zemān ḥazret-i resûl ‘*aleyhi’s-selām* çıkıp (9) küñge işāret kııldılar kün yandı ḥazret-i resûl ‘*aleyhi’s-selām* (10) ḥazret-i ‘alini buyurdılar barıp kiyikni izdeñ dip ḥazret-i (11) ‘alı izdep kelseler kiyik tağka çıkıpdur tağka çıktılar (12) kördiler kim kiyikniñ putığa oq tēgipdur ḥazret-i ‘alı (13) aydı ey teñrinin cānveri saña ne ḥāl tüşti dip

8a/15

(1) putıñıñ oqñı aldılar tüprüklerini saldılar kiyik sālīmü’l-a‘zā (2) boldı qoyaberdiler kiyik resûl ‘*aleyhi’s-selām*niñ qaşığa yetip (3) keldiler kâfirler körüp ḥacil boldı ayttılar yā resûlullāh (4) kiyikni öltürüp yiyeli andın yine kiyikni tırgüzün biz (5) müsülmān bolalı didiler kiyikni öltürüp puşurup yidi– (6) ler kiyin resûl ‘*aleyhi’s-selām* qol köterip du‘ā kıılıp aydı (7) kiyik yine tirildi kâfirler ayttı eger muḥammedniñ dīni bir ḥaqq (8) bolmasa kiyik tirilmesi idi dip kâfirler imān etip (9) müsülmān boldılar ḥazret-i resûl ‘*aleyhi’s-selām* aydılar (10) ey cānver sēn bu yaḥşılıqñı maña kııldıñ men saña bir (11) zışāne kılay kıyāmet küniğaça yetmesün dip mübārek qolları (12) kiyikniñ uçasını sılap qoydılar kiyikde ipar peydā boldı (13) *āmīn rabbu’l-‘ālemīn temmetü’l-kitāb ba‘ün–* (14) *u’l-mülkü’l-vehhāb bi-rahmetike yā er-rahm er-rāḥimīn*

8b/16

törtüncü bāb

ḥazret-i muḥammed muştafā şallıallāhu ‘aleyhi ve sellemniñ fażileti

(1) andağ rivāyet kıılurlar kim çün ḥazret-i vācibü’l-vucūd (2) ḥazret-i muḥammed muştafā şallıallāhu ‘aleyhi ve sellemni peygamberlik şerefiğa ma‘büş (3) kııldı erşe dīn düşmenleri ğamnāk boldılar andın kıyin ḥazret-i (4) peygamber ‘*aleyhi’s-selām* ḥazret-i ebā bekr şiddikğa imān-ı ‘arz kııldı (5) aydılar ey ebā bekr ḥudā-yı ta‘ālā birdur ve bardur emdi bu dīn– (6) dīn başqa hemesi bātıldur dip aydılar ḥazret-i peygamber ‘*aleyhi’s-selām*– (7) niñ şerāfetleridin fi’l-ḥāl imān keltürdiler hiç mu‘cize (8) tilemediler tevḥid[ğa] kelmesini şıdık birle qabül kııldılar erşe (9) küñdin küñge islām devleti ve ‘izzeti ziyāde boldı bir kün (10) ebü cehl ‘*aleyhi’l-la‘ine* ‘ömer ibnü’l-ḥaṭṭāb

⁴ “Mağara” anlamında kullanılan *ḥucra* sözcüğünün değışmiş biçimidir.

raẓīallāhu ‘anhıñ kolinı tutup (11) aydı ey ‘ömer muhammed peygamberlik da‘vāsı kılıp atalarımıznıñ dınını

9a/17

(1) <ħarāb kılurğa> bel bağlapdur ėmdi men saña yüz kızıl tıve berey her ne kim tilese (2) berey muhammedniñ başını kesip alıp kelgil didi ‘ömer *raẓīallāhu ‘anh* (3) qabül kıldı aydı ey ebū cehl bu sözni rāst aytur-sen (4) kelgil butħāneğa barıp ant içelik tā bizge tesellī ħātır bolğay (5) didi butlardın āvāz keldi kim *lā ilāhe illā’llāhu muħammedü’r-resūl-* (6) *ullāh* çün ‘ömer ibnü’l-ħaṭṭāb butlardın mundağ ikrār kılur digen (7) birle ve ħaṭṭābnı iştiken birle aydı kim ey ebū cehl muhammedniñ (8) peygamberlikı üçün ikrār kılur digen birle ebū cehl butlarınıñ (9) aldıda şermende ve rüsvā bolup yandı yine bir neçe kündin kıyın (10) ebū cehl-i la‘in ‘ömer ibnü’l-ħaṭṭābnı butħāneğa keltürüp aydı (11) ey ‘ömer seniñ-dək mübārız ‘ālemde yoğdur muhammedniñ başını (12) kesip alıp kelgil ve maña bergil dip bu sözni ayṭқан hemān heme (13) butlar aydılar kim ol kimerse ħudā-yı ta‘ālānıñ emīni bolğay (14) ve sizlerni ħudā-yı ta‘ālānıñ bendelikığa da‘vet kılğay sizler

9b/18

(1) mundağ kişige qaşd kılursızlar ‘ömer ibnü’l-ħaṭṭāb bu sözlerni (2) işitti ħayretğa qaldı ebū cehl aydı ey ‘ömer bu sözni [hiç] kişige (3) aytağıl muhammedge imān keltürürler mekeniñ pādışahlıqı ilikimizdin (4) keter yine bir neçe maħaldın kıyın ‘ömer *raẓīallāhu ‘anhı* öyige çarlap ayttı (5) ey ‘ömer seniñ-dək mübārız bu ‘ālemde yoğdur bizni muhammedniñ ħamı ħarāb (6) kıldı ėmdi kerem kılıp öltürsen ħālim ve cānim saña bolsun (7) digen birle ‘ömer mest boldı butlardın ant içti muhammedniñ başını (8) kesip alıp kele-men dip kılıçını alıp titredi ketip barur ėrdi kim iki (9) kişi bir mozağunı qoğlaşıp tutalmas ħazret-i ‘ömer hem bir çend zor (10) kıldı qoğlaşıp yétalmadı ‘āciz bī-çāre bolup turdı andın (11) mozağu aydı ey ‘ömer sen meni tutmaqğa ‘āciz bolmaqñıñ sebebi (12) oldur kim kimerse ħudānıñ dostı bolğay sizlerni allāhu ta‘ālānıñ (13) bendelikığa da‘vet kılğay sen anıñ başını kesip kāfirğa ilter-sen (14) bu sözni işitip ‘ömerniñ ħazābı pest boldı toḥtap-turup

10a/19

(1) kördi kim iki kişi kelip muqābele bolup turdı ol kişiler aydı ey (2) ‘ömer kıyan barur-sen ‘ömer aydı muhammedniñ başını kesip alıp kelgey barur-men (3) olar aydı ey ‘ömer sen bilmediñ mu anañ ve sıñlıñ muhammedniñ (4) dıniğa kiripdur ‘ömer aydı neçük biley olar aydı imtiħān (5) üçün bir toħanı⁵ öltürüp anañ birle sıñlığa bergil ve ‘ömer (6) bir toħanı anası birle sıñlığa berdi anası aydı ey ‘ömer munı ħudā-yı (7) ta‘ālā bizge ħarām kılıpdur müsülmānlıq işni yaşurup bolmas (8) digen birle ‘ömer bī-tāqat bolup kılıçını alıp sıñlını öltürgeli (9) turdı sıñlı aydı ey ‘ömer bir zemān şabr kılığıl seni şeytān vesvese kılıp- (10) dur meni ħaqq ta‘ālā ‘izzet kılıpdur ve ħurmet bī-

⁵ *Toħal/toħu* sözcüğü Yeni uygur Türkçesinde “tavuk” anlamına gelmektedir. Metinde yenilmesi dince sakıncalı bir hayvan olarak geçmektedir. Bu durumda *toħa* sözcüğü “domuz” anlamına gelebilir. Veya tavuğun helal olup olmamasını tartışan mezhep görüşlerinden birini yansıtmaktadır.

nihāyet ikrām kılıp– (11) dur ve imān naşīb kılıpdur ey ‘ömer sēn bir zemān tokk’an tevakkūf kııl meniñ (12) hūdāyım andağ kādirdur kim ne luţflar kılır hāzret-i ‘ömer bu sözni aňlap (13) sust boldı ve uğladı ērse sıñlisi qur’ān oqudı ‘ömer kelāmullāh– (14) niñ ünini işitip zevkı şevkı ziyāde boldı uyqudın

10b/20

(1) bīdār bolup qopup olturdı aydı ey sıñlim kelāmullāhniñ (2) üni köñlümge andağ celve beripdur köñlümniñ kuflını sındurup (3) küfr zalāletini köteripdur ol muştafāğa rāğbet ve māyil etipdur (4) ol hāzretğa meniñ boynumni bağlap hızzetige alıp barğıl (5) sıñlisi aydı ey ađam sēn ol hāzretniñ mübārek cemālını (6) körseñ bu kelāmullāh–ı rabbānī ve tenzīl–i āsmāniniñ lezzetini anda (7) bilgey–sēn ‘ömer aydı ey sıñlim ol server–i kā’ināt ve hūlāşa–yı (8) mevcūdāt ya‘nī hāzret–i resūlullāhniñ mübārek cemālīga ārzūmend (9) boldum boynumdın bağlap hū‘ācesidin kaçkan kul–dēk sūdrep (10) anıñ dergāhığa iltgil didi sıñli aydı ey ađam mundağ (11) işler hācet imes ol hāzret be–ğāyet hālīm ve kerīm–turur dip (12) hāzret–i resūl ‘aleyhi’s–selāmniñ tarafıge tebredi uşbu hālda hāzret–i cebrā’il (13) ‘aleyhi’s–selām resūl ‘aleyhi’s–selāmniñ aldığa kelip ol vāhibü’l–‘aţāyāt– (14) dın andağ fermān boldı kim bir kün ‘ömer ēliñdin ötüp

11a/21

(1) barur ērdi sēn du‘ā kıldıñ kim āl–i ‘ömerge islām–ı şerifni (2) naşīb kııl dip men seniñ du‘āyını müstecāb kıldım ēmdi ‘ömerniñ (3) aldığa ottur çıkķıl imān–ı islāmğa müşerref bolsun hāzret–i (4) resūl ‘aleyhi’s–selām öydin çıkķılar körerler kim ‘ömerniñ qolını sıñli (5) tutup alıp kelür çün emirü’l–mūminin ‘ömerniñ nazarları hāzret–i (6) resūl ‘aleyhi’s–selāmniñ cemālīga tüşti yüzini mübārek ayađlarığa (7) sürtüp aydı ey perverdīgār–ı ‘ālemniñ bir güzīdesi mundın (8) burun sendin yamanrak düşmenim yok ērdi ēmdi sendin bihrağ (9) dostum yokdur aydı yā resūlullāh maña ēmdi kelime–yi ‘arz (10) kılgıl imān–ı islāmğa müşerref bolayın hāzret–i peygamber ‘aleyhi’s–selām (11) aydılar kim *lā ilāhe illā’llāhu muhammedü’r–resūlullāh* didi (12) hāzret–i ‘ömer *rażīallāhu ‘anh* fi’l–hāl imān ētip müsūlmān boldı (13) aydı yā resūl–i hūdā ebū cehl ve mekkeniñ uluđları aldıda men (14) seniñ başını kesip alıp kelmekte idim ēmdi sēn icāzet

11b/22

(1) bergil barıp olarnıñ başını kesip alıp keleyin dip (2) qolığa kılıçını alıp küffārga hāmle kıldı neçe kāfirni öltürdiler (3) başını hāzretge alıp keldiler andın kiyin aydı yā resūlullāh (4) maña icāzet bergil ka‘beniñ içige kireyin resūl ‘aleyhi’s–selām (5) aydılar kirgil hāzret–i ‘ömer ka‘beniñ içige kirip butlarğa (6) aydılar ey butlar sizler ser–nigūn boluñlar kim islām (7) devleti gālib keldi digen birle barça butlar ser–nigūn boldı (8) ebū cehl–i la‘in kördi kim ‘ömer peygamberniñ dīniğa kiripdur (9) imān keltürgen birle küfr zalālet ol mel‘ūnga ziyāde boldı (10) ‘arab pādişāhı birle ‘arab uluğlarığa nāme iberip ‘arz (11) kıldılar kim muhammed peygamberlik da‘vāsı kılırlar atalarımızniñ (12) dīn [u] milletini meni‘ kılır ve tağı barçasını harāb kılgılıdır (13)

dididi bu sözni ‘arab pādīşāhi iŝitip hıkm kıldı kim leŝker (14) atıansun dip köp çirik birle mekkege keldi ebū cehl ‘arab

12a/23

(1) pādīşāhinıñ istiķbālğa çıkıp ‘izzet ikrām bille mekkege alıp (2) kirdi bu vāķi‘anı be-temām ŝerh-i beyān kıldılar bu ŝehrlerde meŝhūr (3) boldı kim āhıru’l-zemān zuhūr kılgan ermiş ‘arab pādīşāhi (4) uluğları birle muħammedni öltürgey kiŝi iberdi kim muħammedni alıp (5) keliñler dip hāzret-i peygamber *ŝallīallāhu ‘aleyhi ve sellem* hādīçe kübrā ve ebū bekr (6) ŝıddīķ *raẓīallāhu ‘anh* oturup erdiler hādīçe kübrā yığlap (7) kirip aydı kim yā resūlullāh düşmen kaŝd kılıpdur bizge hīç (8) ma‘lūm imes kim seniñ hālın neçük bolğusıdır digen birle (9) hāzret-i peygamber *‘aleyhi’s-selām* aydılar kim ey ebā bekr ey hādīçe sizler (10) ğamnāk bolmañlar muħammedniñ nigeħbāni ve peŝt-penāhi hāzret-i (11) perverdigār-ı ‘ālemdur anıñ irādesi neçük bolsa andağ bolğulı– (12) dur ŝubu sözde erdi kim bir kāfir kelip sordı muħammed kimdur (13) hāzret-i risālet-penāh *ŝallīallāhu ‘aleyhi ve sellem* aydılar āri mendur-men (14) didiler kāfir aydı seni ‘arab pādīşāhi çarlar hāzret-i peygamber

12b/24

(1) *ŝallīallāhu ‘aleyhi ve sellem* ebā bekr ŝıddīķ birle pādīşāhinıñ aldığa bar– (2) dılar hādīçe *raẓīallāhu ‘anh* yüzini āsmānga kılıp yığlap teẓarru‘ (3) birle aydı kim ey bār-ā hūdā-yā peygamberni saña tapŝurdum didiler (4) el-kıŝŝa ebū cehl *‘aleyhi’l-la‘ne* ‘arab pādīşāhi birle uluğlarığa aydı (5) muħammed kelse öltürünler tirik qoymañlar her ne söz sorsa haķāret (6) birle cevāb beriñler didi uŝbu hālda hāzret-i peygamber *ŝallīallāhu ‘aleyhi ve sellem*– (7) niñ yüzleri on tōrt künlük tolun ay-dēk ıalva‘ kılıp ‘ālemni (8) mūnevver kılıp yetip keldiler birbirige aydılar muħammed keledur dip (9) ‘arab pādīşāhi körgeç barçaları öre qopup turdılar (10) ve hāzret-i muħammed muŝtafa *ŝallīallāhu ‘aleyhi ve sellem*ğa ikrāmlar birle ta‘zımlar (11) kılıp buyurdılar kürsi alıp keldiler hāzret-i peygamber *‘aleyhi’s-selām* (12) kürside oturdılar bir kürside pādīşāh olturdı ebū cehl (13) mundağ iltifātlarını körüp be-ğāyet ğamnāk boldı kim aydı (14) meniñ maķŝūdum bolmadı didi andın kiyin ‘arab pādīşāhi

13a/25

(1) hāzret-i resūlullāhğa aydılar yā muħammed sēn aytur-sēn (2) men peygamber-i āhıru’l-zemāndur-men dip resūl *‘aleyhi’s-selām* aydı āri (3) haķķ sübhāne ve ta‘ālā meni peygamberlikğa ma‘būs kıldı pādīşāh aydı (4) sendin burun ibrahīm *‘aleyhi’s-selām* peygamberlik da‘vāsı kıldı (5) anıñ mu‘cizesi ol erdi kim nemrūd *‘aleyhi’l-la‘ne* seksen yıđaçlıķ yēni (6) ot birle toldurup boyun ayağlarığa zencir salıp berkitip (7) ol otka taŝladı ol ot aña ğulıstān boldı zencirler (8) köyüp ğül boldı aña hīç zarar tegmedi andın mūsā *‘aleyhi’s-selām*– (9) niñ mu‘cizesi ol erdi kim her ne kim ‘aŝāsığa hıkm kılsa andağ (10) bolur erdi eger suğa muħtāc bolsa ‘aŝāni yerge sancıp su bulaķ (11) peydā bolup aķar erdi eger düşmenge qaħr kılsa ol ‘aŝā (12) yılan bolup kāfirlerini helāk kılar erdi eger sāyege muħtāc (13) bolsa ol ‘aŝā uluđ daraħt bolur erdi ve taħı mūsā *‘aleyhi’s-selām*– (14) niñ du‘āsı birle fira‘vn *‘aleyhi’l-la‘ne* ğarķ-ı tiñiz boldı andın

13b/26

(1) kiyin hâzret-i ‘isâ ‘aleyhi’s-selâmın mu‘cizesi bu êrdi kim tört (2) yüz yılkı ölgen ölüğe du‘â kılsalar onların du‘âsı (3) birle tirilür êrdi ve yine her kıysı peygamber öz ümmetiğe mu‘cize (4) körsetip peygamberlikni zâhir kıldı ey muhammed sen bu da‘ vâni (5) kıılır bolsañ bizge mu‘cize körsetgil hâzret-i peygamber şallıallâhu (6) ‘aleyhi ve sellem aydı ne mu‘cize tilersin ‘arab pâdişâhı aydı eger sên (7) peygamber bolsañ bu keçe andağ qarañgu bolsun kim dünyâ âferide (8) bolğannıñ bu yanıda andağ qarañguluğ bolmağan bolğay (9) ve yine du‘â kılğıl yaruğluğ bolsun kim hiç vaqtda andağ (10) yaruğluğ bolmağan bolğay ve yine ay tolun bolup ka‘beniñ (11) üstünide turup ka‘beni yite qatâr örülüp ve tañı andın (12) kiyin işâret kılğıl ay iki pâre bolup bir pâresi (13) yaqañdın kirip itekiñdin çıksun ve yine bir pâresi (14) öñ yeñiñdin kirip sol yeñiñdin çıksun ve yine

14a/27

(1) andın kiyin birbirige koşulup andın yanıp âsmânın otrasığa (2) yêtkende yine iki pâre bolup bir pâresi cenüb tarafige barıp (3) andın kiyin temâm âsmânın yüzige yayılıp ve âsmânın (4) temâm yüzini tutup yine burnağı-dék tolun ay bolsun (5) ebū cehl ‘aleyhi’l-la‘ne bisyâr şadmân boldı tañsin ve âferin (6) kıılıp aydı kim ey pâdişâh mundağ mu‘cizeni heç kim tilegeni (7) yok meger sendin özge emmâ yerdeki mu‘cizege muhammed cevâb (8) berür mundağ mu‘cize kim kökde bolğay aña ‘âciz bolğay (9) andın kiyin ‘arab pâdişâhı aydı kim ey muhammed mundağ mu‘cize– (10) lerni körsetseñ hûb eger cevâb bermeseñ helâk (11) kıılır–men ey muhammed ayğıl kim meniñ köñlümdede nedir fi’ (12) l-hâl maña cevâb bermeseñ hem helâk kıılır–men hâzret-i (13) peygamber ‘aleyhi’s-selâm mübârek başlarını töben salıp hâzret-i (14) zū’l-celâl ve’l-ikrâmğa münâcât kıldılar êrse vañy keldi ki

14b/28

(1) ey muhammed bilür mu-sên ‘arab pâdişâhının köñlide nedir hâzret-i (2) resül ‘aleyhi’s-selâm aydılar ilahî dâna-sên ve binâ-sên cebrâ’il (3) ‘aleyhi’s-selâm hâzır bolup aydı yâ muhammed fermân andağ boldı kim (4) ‘arab pâdişâhının köñlide endişesi budur kim anıñ (5) bir kıızı bar közi körmes ve kulağı işitmes ayağı yürmes (6) anı yüklep keltürdiler anıñ köñlide budur kim eger muhammed bir haqq (7) peygamber bolsa meniñ bu kıızımın barça a‘zâları tegüz bolup (8) kulağ köz ayağ peydâ bolup sâlimü’l-a‘zâ ve şıhhatu’l-beden (9) bolsa dip êmdi sên du‘â kılğıl men anıñ barça a‘zâ– (10) larını tegüz kılğay–men andın kiyin risâlet–penâh aydılar kim (11) seniñ bir kıızın bar imiş közi körmes kulağı (12) işitmes ayağı yürmes ‘arab pâdişâhı aydı âri (13) andağdur didi hâzret-i peygamber şallıallâhu ‘aleyhi ve sellem du‘â (14) kıldılar kim bu pâdişâhın kıızığa her ‘uzvığa nuşşân

15a/29

(1) berip-sên êmdi öz kemâl keremiñ bille ten-dürüst kılğıl dip (2) münâcât kıldılar êrse fermân-ı vâhibü’l-‘atâyâtdın andağ (3) boldı kim ‘arab pâdişâhğa aytkıl kim öyge kirsün ve meniñ (4) kudretimni mu‘âyene körsün didi êrse ‘arab pâdişâhı muqarreb– (5) leri birle öyge kirdiler kördi kim kıızımın barçı a‘zâları (6) dürüst

bolupdur kıızı şükrler kılıp aydı kim ey ata men (7) haqq sübhâne ve ta'älânîñ luft 'inâyeti birle taze boldum çün (8) 'arab pâdişâhı andağ körmeklik birle fi'l-hâl hazret-i seyyidü'l-mürselin- (9) niñ eliğa barıp aydı kim yâ muhammed kızım yaşı bolupdur (10) digen birle ebü cehl 'aleyhi'l-la'ne ğamgîn boldı andın kiyin ebâ bekr (11) şiddik *razi'allâhu* 'anh hazret-i peygamber 'aleyhi's-selâmniñ qollarını (12) tutup öyge keldiler ebü cehl aydı kim ey muhammed seniñ her sözüñ (13) yer yüzide cārīdur emmā aynıñ mu'cizesidin mu'tal⁶-sên (14) hazret-i resül 'aleyhi's-selâm ol mel'ünğa cevâb bermediler

15b/30

(1) el-kışsa seyyidü'l-şakaleyn ve h^vâce-yi hâkîn öylerige bargandın kiyin (2) keçe boldı hazret-i ebâ bekr şiddik aydılar barça düşmen bir yerge yığılıp- (3) durlar bu keçe sizdin mu'cize tileydurlar ve eger mu'cize körsetme- (4) señiz helâk kılurlar didiler erse hadiçe *razi'allâh-ı* 'anh yığlay (5) başladılar hazret-i peygamber *şallı'allâhu* 'aleyhi ve sellem aydılar ey ebâ şiddik (6) ve ey hadiçe ğamnâk bolmañlar hadiçe kibriyâ aydı ey peygamber-i hudâ sizğa (7) bu kâfirler zarar yêtgürgey ol sebebdin ğamnâk bolur-mız didi (8) hazret-i peygamber *şallı'allâhu* 'aleyhi ve sellem aydı ey hadiçe perişân bolmañ (9) haqq sübhâne ve ta'älâ hâzır nâzırdur mu'ayyendur meni bu kâfirler- (10) din penâh berürler dip taħâret kıldılar iki rek'at nemâz ötep (11) başlarını secdeğa koydılar münâcât kılıp aydı ey kâdir-i (12) ber-kemâl-i perverdigâr bu düşmenler mendin bu kiçe mu'cize tileydur (13) emdi sên bu kuluñğa kerem luft kılıp ser-efrâz kılığıl dip münâcât-ı (14) be-dergâh kâziu'l-hâcât kıldılar henüz secdedin baş kötermep

16a/31

(1) aydılar kim cebrâ'il 'aleyhi's-selâm kelip aydılar kim yâ muhammed (2) başındı secdedin kötergil maşşudın ğâsıl boldı hazret-i (3) muhammed 'aleyhi's-selâm başlarını köterip baqtılar cebrâ'il 'aleyhi's-selâm- (4) niñ qolıda bir neyze kördiler kim bir şâfi mağrıbdı bir şâfi maşrıq- (5) da arkasında yêtmış miñ firışte kelip turdılar cebrâ'il (6) 'aleyhi's-selâm aydı kim maña andağ fermân boldı kim meniñ hab[î]bim buyursa (7) düşmenlerniñ yarımını bir şâhğa sancıp maşrıq tarafıge taş- (8) lağıl ve yine yarımını bir şâhğa sancıp mağrıbdı tarafıge taşlağıl (9) ve taħı yêtmış miñ firışteğa fermân oldur kim eger 'arab pâdişâhı (10) leşker tartıp kelgen bolsa hab[î]bimğa aytkıl kim âsmândın çirik (11) iberdim tâ kî kâfirlerniñ cânını çıkarğaylar yâ muhammed seni yaratmas- (12) dın burun 'ilm-i kadîmim birle bilip êrdim sendin kâfirler mundağ (13) mu'cize tilerini yâ muhammed meniñ dergâhında her ne tilesen icâbet (14) kılur-men çün hazret-i resül 'aleyhi's-selâm hudâ-yı ta'älâdın mundağ

16b/32

(1) luft 'inâyetni işitken birle ol hazret-i hâlkı'l-âfâk- (2) ğa şükrler aytp düşmenler ma'rekesiğa yüzlendiler erse (3) hadiçe kübrâ *razi'allâhu* 'anh zâr zâr yığlap münâcât kılıp aytur êrdi- (4) ler kim ilahî habibiñniñ sendin özge peşt-penâhı yoqdur

⁶ Metinde *mÖtl* biçiminde yazılmıştır. Özgün yazımı *mÖtl* biçimindedir.

(5) sèn düşmenleridin öz haftı himāyetinde saklağay-sèn (6) emdi sèn öz keremiñ birle bu düşmenlerniñ şerridin (7) penāh bergey-sèn dip münācāt kıldılar erse hadiçe kübrāniñ qarın– (8) larıdın āvāz keldi kim ey muḥammedniñ maḥremi hadiçe seniñ ḥātrıñ (9) meniñ ḥabībim üçün nigerān bolmasun egerçe ḥabībim yalğuzdur (10) anıñ ḥāfza ve çāresi mendur-men hadiçe kübrā bu sözni işitken (11) birle be-gāyet hoş-ḥāl boldı cün peygamber ‘*aleyhi’s-selām*’ olarnıñ (12) aldığa barıp aydılar kim tilegeniñiz ne mu‘cize tileñler (13) kāfirler aydı yā muḥammed du‘ā kılgıl cihān qarāñguluğ bolsun mālik-i (14) dūzahka fermān boldı kim yiñneniñ teşükiçe yerdin bu dünyāğa

17a/33

(1) dūzahniñ qarāñguluğıdın ibergil dip hemīn sā‘ at cihān (2) andağ qarāñgu boldı kim birbiriniñ qolını tutup bī-tāqat bolup (3) feryād kıldılar yā muḥammed du‘ā kılgıl cihān yaruğluğ bolsun ḥazret-i (4) peygamber ‘*aleyhi’s-selām*’ aydılar ilahī bu cihānnı yarutkıl dip (5) hemīn sā‘ atda cihān münevver bolup ay peydā boldı yine ey aytkıl (6) ay ka‘beniñ üstünide turup ka‘beni yite қаtār örülsün (7) dip ḥazret-i resül ‘*aleyhi’s-selām*’ ayğa işāret kıldılar ay ka‘beni (8) yite қаtār örüldi andın aydılar kim yā muḥammed ay saña ṣenā’ ayt– (9) sun dip ay hem fi‘l-ḥāl ṣenā’ ayttı *es-selām* ‘*aleyküm emīnullāh men–* (10) dur-men seniñ zāt-ı pākıñğa ṣenā aytkay-men egerçe yite қat āsmān (11) barçaları ṣenā’ aytsalar ḥaqq sübhāne ve ta‘ālā andağ büzruk seniñ (12) zātıñğa beripdur miñniñ birini hem aytalmaslar andın kiyin (13) kāfirler aydı yā muḥammed ay iki pāre bolup ol yeñiñdin kirip (14) sol yeñiñdin çıksun ḥazret-i resül ‘*aleyhi’s-selām*’ mübārek

17b/34

(1) ilikleri birle ayğa işāret kıldılar ay pāre bolup bir (2) pāresi yaqalarından kirip itekleridin çıktı ve yine bir pāresi (3) öñ yeñleridin kirip sol yeñleridin çıktı her iki (4) pāresi āsmānda turdı andın kiyin aydılar yā muḥammed қоşulup (5) mağribğa barsun ḥazret-i peygamber ‘*aleyhi’s-selām*’ aydılar ey pāk-ı (6) perverdigār-ā fermān kılgıl ay қоşulup mağribğa barsun (7) andın maşrıqğa barsun andın kiyin āsmānnıñ otrasıda turup (8) kāfirler ayttı yine bir pāresi ṣemāl tarafige ve yine biri cenüb tarafige barsun ey (9) ilahī melik-ā perverdigār-ā her nege bular aytur aña sèn dānā-sèn (10) ve bīnā-sèn saña ma‘lumdur emdi kudretiñni āşikārā kılgıl (11) didiler erse fi‘l-ḥāl ay iki pāre bolup bir pāresi āsmān– (12) nı temām tutup gerdişğa keltürdi yine bir pāresi hem cenüb tarafige– (13) ge bardı andın kiyin aydı birbirige қоşulup yığılsun ḥazret-i (14) resül ‘*aleyhi’s-selām*’ du‘ā kıldılar erse burunqı-dék boldı

18a/35

(1) ‘arab pādişāhınıñ tāqatı kalmadı aydı kim ey ḥalāyıklar meniñ köñlüm (2) taş temürdin қatıgraқ erdi emmā imān-ı islām devletidin (3) maḥrüm bolmağay-men dip barçaları yığılıp ḥazret-i peygamber ‘*aleyhi’s-selām*’– (4) niñ ayağlarığa yığılıp alte miñ kişi bir yolu müsülmān boldılar (5) erse ebū cehlñiñ yūzi qararıp ağırık tutup şermende (6) ve rüsvā boldılar andın kiyin āh feryād kılıp ayttı kim ey muḥammed ne ‘aceb (7) üstād cādū-ger iken-sèn ve seniñ-dék sāḥir bu ‘ālemde yoқdur (8) didi ağızıñğa seng-i sıfāl *sübhānallāh* bir kimge ḥudā-yı ta‘ālā (9) öz luḥ keremi birle imān

‘atā kıılır bolsa iklimlerdin keltürüp (10) aña imān naşib kıılır ve her keçeni şeķāvetğa giriftār kıılğan (11) vucūdı kim keçe ve kündüz imān-ı islāmğa da‘ vet kılsa hiç fā‘ide (12) kıılmas nazm /hudāvend tilekim sendin oldur (13) /hemişe yolığa bendeñni köndür /halālet yolıdın hem (14) saķla ey haķķ /budur sendin ümīdi hayy-ı muṭlaķ

18b/36

(1) *ķavla ta‘ālā men yehdillāhu felā muṭillehu ve men yuzille lehu felā* (2) *hādiye lehu* andın kıyın hażret-i peygāber ‘*aleyhi’s-selām* hażret-i ilahī (3) tapıp hücreleriğa keldiler erşe körerler kim hađiçe kübrā (4) hücreniñ işikide olturadur hażret-i resül ‘*aleyhi’s-selām* (5) ey hađiçe ne üçün turar-siz hađiçe *rażīallāhu ‘anh* aydı (6) yā resülullāh seniñ üçün ğamġin erdim yek-bāre ķarımdın (7) bir āvāz keldi kim ey hađiçe sēn maḥzūn bolmaġıl muḥammedni öz (8) penāhımda saķlar-men dip yā ḥabībullāh maña hiç ma‘lūm bolmadı (9) ol ne üçün-turur hażret-i peygāber *şallīallāhu ‘aleyhi ve sellem* aydılar kim (10) bu ne sözdur hemün⁷ sā‘at andaġ vaḥy fermān boldı kim (11) yā muḥammed saña men hađiçedin bir kıız bergey-men kim kıyāmet küni barça (12) ‘āşī cāfi ḥatunlarğa şefā‘at kıılır çün hażret-i peygāber *şallīallāhu* (13) ‘*aleyhi ve sellem* ol hażret-i bī-niyāzdın bu sözni işitti erşe (14) beġāyet şādmān boldılar aydılar kim ey hađiçe allāhu ta‘ālā maña

19a/37

(1) ve saña bir kıız berdi kim kıyāmet küni barça ‘āşī cāfi ḥatun– (2) larğa şefā‘at kıılġusıdır ilahī ol bendelerniñ haķķı (3) ḥurmeti üçün ol şehriyar-ı kāmġā– /nı ve faķir-i ḥāksā– /nı (4) barça müminlerni ‘aziz kıılıp imān-ı islām-ı (5) şerīfni ruzi kıılġıl *yā ilahu’l-‘alemīn* (6) *ve yā ḥayru’l-nāşirīn bi-fāżlike* (7) *ve keremike yā er-raḥmu’r-raḥimīn* (8) temmetü’l-ķitāb (9) *ba‘ūnu’l-mülk–* (10) *ü’l-vehhāb* (11) sene 1347 māh ‘ıyd-i ķurbān

İnceleme

A. Yazım Özellikleri

1. /è/ ünlüsü sözcük içinde *ye* ile gösterilmiştir. Dikkatten kaçmayan bir yazım, bu ünlünün kendinden sonraki hecede yer alan *ye* ile de gösteriliyor olmasıdır. *Sēn* sözcüğü metnimizde elli yedi kez geçmektedir. Bunlardan otuz dördü *syn* (sēn) biçiminde, yirmi üçü *sn* (sen) biçiminde yazılmıştır. Ancak *sn* (sen) biçiminde yazılan sözcüklerin kendinden sonraki hecelerinde *ye* bulunuyor olması bunların da /è/li okunduġuna/söylendiġine dair önemli bir ipucudur. Ör.: seniñ-dēk (9a/11), seni (10a/9), sendin (11a/8)... Bu türdeki yazım başka sözcüklerde saptanamamıştır. Kimi sözcüklerde varsa da düzenli olmayışından sēn/sen örneġiyle yetinilmiştir.

2. /è/ ünlüsüyle ilgili saptanan başka bir yazım özelliġi ise *tēg-/teg-* fiilinin yazımıdır. Bu sözcük metnimizde iki yerde *tēg-* (tyk) biçiminde, iki yerde *teg-* (tk)

⁷ Metinde *hmwn* biçiminde geçmektedir. Muhtemelen bir yazım yanlışdır. *Hemān* veya *hemīn* biçiminde olması gerekir.

biçiminde yazılmıştır. *Tég-* biçiminde yazılan örneklerde fiilin ilk hecesi açıktır. *Teg-* biçiminde yazılanlarda ise fiilin ilk hecesi kapalıdır. Ör.: *tégip* (7b/3), *tégipdur* (7b/12); *tegmedi* (7b/14), *tegmedi* (13a/8). Bu yazım Yeni Uygur Türkçesinde görülen *e > é* değişimini düşündürmektedir (Öztürk, 2015, s. 11-12).

3. *Atlansun* (11b/14) sözcüğünde /t/ ünsüzü *tı* harfiyle gösterilmiştir. Orta Dönem Çağatay metinlerinde *at* ve *atlan-* sözcükleri *te* harfiyle gösterilmektedir. Ör.: *at* (‘t) (ŞHD: 143a/8), *atlan-* (‘tl’n-) (ŞHD: 156a/1).

4. *Ne* sözcüğü Orta Dönem Çağatay Türkçesinde *né’ni*, *ne* biçimlerinde gösterilmesine karşın (MDF: 327, ŞHD: 6a/1; MDF: 1822, ŞHD: 23a/8), metnimizde yalnızca *nh* (*ne*) biçiminde gösterilmiştir.

5. Metinde Arapça ayetler dışında çok sık hareke kullanılmamıştır. Türkçe sözcüklerde ise *kul* (10b/9) sözcüğünü, *kol* sözcüğünden ayırmak için bir kez ötre kullanılmıştır. Bunun dışında *bille* (12a/1, 15a/1) sözcüğünde iki kez; *ayttı* (4a/2, 6b/5, 6b/10, 8a/7, 9b/4) sözcüğünde beş kez; *ötti* (7b/2, 7b/5) sözcüğünde iki kez; *yattı* (7b/5) sözcüğünde bir kez; *ottur-* (11a/3) sözcüğünde bir kez şedde kullanılmıştır.

6. Muhtemelen söyleyişi yazıma yansıtılmak ve yanlış okumaların önüne geçmek için kimi yabancı sözcüklerde özgün yazımın dışına çıkıldığına tanık olmaktadır. Yabancı kökenli sözcüklerde ünlülerin gösterilmesiyle ortaya çıkan bu yazıma birkaç örnek yerinde olur. Arapça 19a/4’te *mūmin* sözcüğünde /i/ ünlüsü *ye* harfiyle (mwWmyn) işaretlenmiştir. Farsça *gül* sözcüğü 13a/8’de *vāv* ve *ötre* ile (kwWl), *düşmen* sözcüğü üç yerde özgün yazımıyla (dšmn), yedi yerde *vāv* harfiyle (dwšmn); *büzzük* sözcüğü de *vāv* harfiyle (bzrwk) yazılmıştır.

7. Arapça *razi’allahū* ‘*anh* duası erillerde ve dişillerde aynı biçimde kullanılmıştır.

8. *Hemze*, Çağatay Türkçesinde yerini *ye* harfine bırakmıştır (Bodrogligeti, 2001, s. 14). *Fāyde* sözcüğü Çağatay Türkçesinde çoğunlukla *f’ydh* biçiminde yazılmasına karşın (FK: 524/2), metnimizde Arapça özgün yazımıyla, *f’dh* (fā’ide) biçiminde geçmektedir.

9. 18b/10’da Farsça *hemān/hemīn* sözcüğü *hemūn* biçiminde yazılmıştır. Bu yazım muhtemelen bir istinsah hatasıdır.

10. Kimi Arapça sözcüklerdeki yazımlar muhtemelen söyleyişi yansıtmaktadır. *zişān* sözcüğü *zişāne* (zyš’nh) biçiminde, *la’in* sözcüğü (baş) *lag’in* (lğyn) biçiminde, *emānet* sözcüğü *amānet* (‘m’nt) biçiminde yazılmıştır.

11. Farsça ad tamlamalarına gelen terkip eki özgün yazımda gösterilmemektedir. Ancak metnimizde kısa ünlüyle biten tabanlarda ya gösterilmemiştir ya da *hemze* ile gösterilmiştir. Ör.: *hulāša-yı mevcūdāt*, kelime-yi ‘arż; vefāt-nāme’-yi hāzret-i fā’ima’-yı rāzi’allah. Uzun ünlüyle biten tabanlarda ise *ye* harfiyle gösterilmiştir. Ör.: *hūdā-yı ta’ālā*.

12. *He* harfiyle biten kimi sözcüklere *nûn* harfi eklendiğinde *he* harfinin atıldığı, ekin bitişik yazıldığı gözlenmiştir. Ör.: *bendeḡni* (bndnkny) (18a/13), *keçeni* (kčny) (18a/10).

B. Ses Özellikleri

13. Çağatay Türkçesinde ünlü uyumları görülmektedir (Eckmann, 1988, s. 11-17; Bodrogligeti, 2001, s. 14-15; Argunşah, 2018, s. 98-103). Metnimiz önlük-artlık ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uygundur. Ancak bu uyumların kimi yerlerde bozulduğuna tanık olmaktadır. Çağatay Türkçesinde sıkça görülen ek uyumsuzluğunun (Eraslan, 1970, s. 113-124) dışında önlük-artlık uyumunun bozulduğunu şu örneklerde görebilmekteyiz: *alte* (2a/10), *ipar* (8a/12), *bihraḡ* (11a/8). Düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu örnekler de bulunmaktadır: *kiysü* (2a/4), *temür* (18a/2), *teşük* (16b/14), *koşni* (3b/6).

14. Metnimizde yuvarlak-geniş + düz-geniş ünlü sırasının korunduğunu görmekteyiz. Ör.: *bölük* (ŞHD: 36a/8) > *bölek* (2a/7), *buzaḡu* (GT: 75/7) >> *mozaḡu* (9b/9).

15. Metnimizde ünsüz benzeşmesine uyan sözcükler bulunduğu gibi uymayan sözcükler de bulunmaktadır. Kimi ekler tek biçimli olduğundan (Eckmann, 1988, s. 16) bu eklerin geldiği sözcükler ünsüz benzeşmesine girmemektedir. Ünsüz benzeşmesiyle ilgili metindeki en dikkat çekici örnekler ötümlü ve ötümsüz ünsüzle biten tabanlara /ḡ/ ünsüzüyle başlayan eklerin geldiği sözcüklerdir. Bu sözcüklerde aşağıdaki değişimler gözlenmiştir.

Ötümlü Tabanlarda

-ḡ+ḡ- > -kḡ-

toḡ+ḡan > *toḡḡan* (10a/11)

-ḡ+ḡ- > -ḡḡ-

taḡ+ḡa > *taḡḡa* (7b/4)

-z+ḡ- > -zḡ-

nemāz+ḡa > *nemāzḡa* (3a/11), *siz+ḡa* > *sizḡa* (15b/6)

Ötümsüz Tabanlarda

-ç+ḡ- > -çḡ-

kaç+ḡan > *kaçḡan* (10b/9)

-ḡ+ḡ- > -ḡḡ-

dūzaḡ+ḡa > *dūzaḡḡa* (16b/14)

-k+ḡ- > -kḡ-

çık+ğıl > çıkķıl (11a/3)

-ķ+ğ- > -ķğ-

uçmaķ+ğa > uçmaķğa (3a/8), şiddīķ+ğa > şiddīķğa (8b/4), tutmaķ+ğa > tutmaķğa (9b/11), peyğamberlık+ğa > peyğamberlıkğa (13a/3), maşrıķ+ğa > maşrıķğa (17b/7)

-t+ğ- > -tğ-

mevt+ğa > ...mevtğa (4b/10), ayt+ğıl > aytğıl (5b/2), hayret+ğa > hayretğa (9b/2), hazret+ğa > hazretğa (10b/4), şekāvet+ğa > şekāvetğa (18a/10)

-t+ğ- > -tķ-

ayt+ğan > aytķan (9a/12), ot+ğa > otķa (13a/7), ayt+ğıl > aytķıl (15a/3), yarut+ğıl > yarutķıl (17a/4), ayt+ğay > aytķay (17a/10)

16. Metnimizdeki önemli ünsüz değişmeleri aşığıda yer almaktadır.

b- > p-

bışur-/bışür- (ŞHD: 8a/7) > puşur- (8a/5), but (MDF: 866) > put (6b/3)

t- > d-

turur (LM: 325) > durur (3a/4)

-f- > -p-

tüfrük (?) > tüprük (8a/1)

-ķ- > -ķ-

taķı (ŞHD: 15b/8) > taķı (11b/12)

-p- > -b-

tēpre-/tipre- (ŞHD: 43a/9) > tebre- (10b/12)

-rl- > -ll-

birle (ŞHD: 13a/13) > bille (12a/1)

-gn- > -ŋn-

igne (ŞHD: 41a/1) > iŋne (3b/10)/yiŋne (3b/6)

-lt- > -tt-

oltur- (LM: 483) > ottur- (11a/3)

-nç > -ncl

birinç (?) > birinci (1a/2), ēkinç/ikinç (GT: 126/1) > ikinci (1a/3), üçinç/üçünç (GT: 49/2) > üçüncü (1a/4), törtinç/törtünç (GT: 126/12) > törtüncü (1a/5), sanç- (ŞHD: 150a/10) > sancı- (3b/7)

17. Metnimizdeki önemli ünsüz düşmeleri aşağıda yer almaktadır.

v- > Ø

vebāl >> obal (6b/9)

y- > Ø

yıpar (ŞHD: 2a/3) > ipar (8a/12)

18. Metnimizdeki önemli ünsüz türemeleri aşağıda yer almaktadır.

y- Türemesi

igne (ŞHD: 41a/1) > yiğne (3b/9)

-y- Türemesi

Orta seste -y- türemesi yalnızca uzun ünlüyle biten yabancı sözcüklerde tanıklanmıştır.

du' ā+iğni > du' āyiğni (11a/2), ħudā+ım > ħudāyım (10a/2)

19. Metnimizdeki önemli ünlü değişimleri aşağıda yer almaktadır.

Ön Damaksıllaşma

yana (ŞHD: 6a/13) >> yine (3a/9)

Darlaşma

barça (ŞHD: 3b/4) > barçı (15a/5)

Genişleme

buzāgu (GT: 75/7) >> mozağu (9b/9)

Yuvarlaklaşma

kiysi (?) > kiysü (2a/4), bışur- (ŞHD: 8a/7) > puşur- (8a/5), evrül-/ëvrül- (LM: 2947) > örül- (13b/11)

20. Metnimizdeki önemli ünlü düşmeleri iki öbekte toplanmıştır. Birinci öbekte biçimlik ünlü düşmeleri, ikinci öbekte çekimlik ünlü düşmeleri yer almaktadır.

Ünlü Düşmeleri

orun+i+ğa > ornığa (7a/4), giv-oğul+i+ğa > giv-oğlığa (4a/4), köñül+üm+ge > köñlümge (10b/2), siñil+i+ğa > siñliğa (10a/6), köküs+üm+de > köksümde (2b/12).

21. Metnimizdeki önemli ünlü türemelerinden biri ünsüz değişmesiyle ortaya çıkan -nç > -ncl değişimidir. Ör.: birinç (?) > birinci (1a/2), êkinç/ikinç (GT: 126/1) > ikinci (1a/3), üçinç/üçünç (GT: 49/2) > üçüncü (1a/4), törtinç/törtünç (GT: 126/12) > törtüncü (1a/5), sanç- (ŞHD: 150a/10) > sancı- (3b/7).

22. Başka bir ünlü türemesi örneği ise *siñil* sözcüğünde görülmektedir. Siñil (LM: 2721) > siñli (10a/13).

23. Metnimizde büzülme olayıyla sıkça karşılaşmaktayız. Ör.: tuta+almas > tutalmas (9b/9), yête+almadı > yêtalmadı (9b/10), ala+almadılar > alalmadılar (5b/6)...

24. Metnimizdeki tek aykırılışma olayı *aldı* sözcüğünde belirlenmiştir. All(ı) (ŞHD: 49b/4) > aldı (3a/10).

C. Yapı Özellikleri

25. Metnimizde bulunma durum eki +dA biçiminde, ayrılma durum eki +dIn biçimindedir. Bu eklerde yalnızca ünlü değişimi gözlenmiştir. Kalın tabanlara /a/, /ı/ ünlüleriyle, ince tabanlara /e/, /i/ ünlüleriyle bitişmişlerdir.

26. Enklitik durumundaki bildirme eki +dur, +durur ve +turur ile çekim edati +dék, metnimizde sürekli tek biçimli olarak yazılmıştır. Kalın tabanlarda da ince tabanlarda da bu ekler +dur, +durur, +turur ve +dék biçiminde işaretlenmiştir. *Andağ, kaydağ, şundağ, mundağ* gibi edatlardaki *dék*, zaman içinde kalıplaşmış ve ayrı bir edat öbeği (bağlama edati) ortaya çıkarmıştır.

27. Metnimizde karşılaştığımız önemli biçim özelliklerinden biri iyelik ekleriyle ilgilidir. Uzun ünlüyle biten tabanlarda (metnimizde yalnızca /ā/ ünlüsüyle biten tabanlar için örnek vardır) iyelik eki -y- ara ünsüzünü almaktadır. Ör.: du‘ā+y+ıñ+nı, ħudā+y+ım.

28. İyelik ekleriyle ilgili başka bir özellik yuvarlak ünlülü ad tabanlarında ikinci çokluk iyelik eki +UñIz biçimindedir (Eckmann, 1988, s. 17). Ör.: ħol+uñız.

29. Görülen geçmiş zaman eki yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında birinci teklik kişiler için -DU biçiminde, üçüncü teklik kişiler için -DI biçiminde, saygı bildiren ikinci çokluk kişiler için -DI biçiminde yazılmıştır. Ör.: bol-du-m, tüş-tü-m, bol-dı, ün-di, kör-di-ñiz... Diğer teklik ve çokluk kişiler için örnek bulunmamaktadır.

Sonuç

Metnimizin yazım, ses ve yapı özelliklerine ait bulgular dil incelemesiyle ortaya konulmuştur. Bu bulgulara dayanarak çıkardığımız sonuçları ve önerilerimizi madde madde sıralayacağız.

1. Çağatay Türkçesinin yazım kuralları muhafazakâr kabul edilmekle birlikte, Geç Dönem Çağatay Türkçesinde değişken bir yazımın olduğunu söylemek gerekir. İncelenen metinde bu iki özelliği fark etmek mümkün. Hermansson’un el yazmasını çoğaltırken özgün metnin yazımına sadık kaldığımız ya da yaşadığı dönemin yazım kurallarını çok iyi bildiğini söyleyebiliriz.

2. /é/nin yazımıyla ilgili metnimizde değişik örneklerle karşılaşmıştır. Yalın durumda *ye* harfiyle yazılan *sén* sözcüğü, /i/ veya /i/ ünlülerini barındıran eklerle yazıldıklarında *ye* harfi kullanılmamıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinlere bu noktadan bakılması, ilk hecede yer alan/almayan /é/ veya /i/ ünlülerinin belirlenmesine katkı sağlayabilir.

3. Türkçe sözcüklerde ünlü yazımı azalırken yabancı sözcüklerde, özgün yazımın dışında, ünlü yazımı artmıştır. Ayrıca Orta Dönem Çağatay Türkçesinde *ye* harfiyle yazılan *né/ni* sözcüğü, metnimizde sürekli *güzel he* harfiyle *ne* biçiminde yazılmıştır. Yazımla ilgili bu özellik eserin yazım alanında Orta Dönem Çağatay Türkçesinden uzaklaşmaya başladığını, söyleyişi yazıma aktardığını göstermektedir. Bu ayrılık Geç Dönem Çağatay Türkçesi eserlerinin genel eğilimi olabilir.

4. Metnimiz Türk dilinin temel taşı olan ses uyumuna uygundur. Ancak ses uyumunun bozulduğu örnekler de bulunmaktadır. Önlük/artlık uyumuna aykırı örneklerin yanında, düzlük/yuvarlaklık uyumuna aykırı örnekler de gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte düzlük/yuvarlaklık uyumunun korunması adına, Eski Türkçe Döneminden beri geniş-yuvarlak + dar-yuvarlak ünlü sırasıyla gördüğümüz kimi sözcüklerin geniş-yuvarlak + geniş-düz ya da dar-yuvarlak + dar-yuvarlak sırasına geçtiği gözlenmiştir.

5. Ünsüz benzeşmesiyle ilgili metnimizdeki örnekler, Çağatay Türkçesi eserlerinde araştırılmaya değer konular sunmaktadır. /g/ ve /ğ/ ünsüzleriyle biten ad ve eylem tabanlarına gelen +gA durum eki, -gAn zaman eki ünsüz değişimlerine neden olmaktadır. Bu eklenme sonucunda +gA durum ekinin yalnızca kendisinin, -gAn zaman ekinin ise eylem tabanıyla birlikte ötümsüz sıraya geçtiği görülmektedir. Ör.: toğ+ğan > tokkan (10a/11), tağ+ğa > tağka (7b/4).

6. Metnimizde karşılaştığımız önemli ünsüz değişmelerinden biri -nç > -nCl değişmesidir. Bu ses olayında -nç > -nc değişimiyle birlikte ünlü türemesine de tanık olmaktadır. Birinci, ikinci vb. sözcüklerin birinç > birinçi > birinci sırasıyla değil, birinç > birinci sırasıyla değiştiğini söylemek mümkün.

7. Metnimizde /ā/ ünlüsüyle biten ad tabanlarına birinci ve ikinci iyelik ekleri +m, +η biçiminde değil; +yım, +yıη biçiminde gelmektedir. Bu eklerin özgün biçiminin +Im, +Iη olduğunu düşünmekteyiz. Bu durumda /y/ ünsüzünün bağlama ünsüzü olduğu ortaya çıkmaktadır. Yapılacak çalışmalarla bu özelliğin Doğu Türkistan Uygur ağızlarına mı, Geç Dönem Çağatay Türkçesine mi ait olduğu belirginleşecektir. Ör.: du' ā+ıηı > du' āyıηı (11a/2), ħudā+ım > ħudāyım (10a/2).

8. *Yarlıg, andağ, kaydağ, şundağ, mundağ, uluğ, ayağ* gibi sözcüklerin ötümsüz ünsüzle biten türdeşleri Orta Dönem Çağatay Türkçesinde sıkça kullanılmasına karşın metnimizde ötümlü ünsüzle biten biçimlerinin bulunması ilgi çekicidir. Bu durumun bir ağız özelliği mi yoksa tarihî bir ses olayının kalıntısı mı olduğu bilinmemektedir.

9. Metnimizde karşılaştığımız yazım, ses ve yapı özellikleri yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Ağız etkisiyle birlikte Çağatay Türkçesi yazım geleneğinin de sürdürüldüğü görülmektedir. Yazı geleneğinin ne kadar Çağatay

Türkçesine bağlı kaldığını anlamak için bu alanda daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Geç Dönem Çağatay Türkçesinin yazım, ses ve yapı özelliklerini tam anlamıyla belirleyebilmek için bu dönemle ilgili bildiri, makale, tez gibi bilim çalışmaları en kısa sürede bir araya getirilmelidir.

10. Metnimizdeki ses ve yapı özelliklerinden birkaçı, Çağatay Türkçesinin varisi sayılan Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde bulunmamaktadır. Bu özellikler dönemin yazı dilini besleyen ağız özellikleri olabilir. Farklılıklar belirlenerek Geç Dönem Çağatay Türkçesinin bu yönü öne çıkarılmalıdır.

Kaynakça

- (FK) Kaya, Ö. (1996). *ÖĀli Şir Nevāyi fevāyidü'l-kiber*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (GT) Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca gülistan tercümesi (Gramer-Metin-Dizin) [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]*.
- (LM) Çelik Şavk, Ü. (2011). *Ali Şir Nevayi Leyli vü Mecnün*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (MDF) Oral Seyhan, T. (2004). *Zahîrî'd-dîn Muḥammed Bâbü'r Mîrza mübeyyen der fîkh (Giriş – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*. Çağrı Yayınları.
- (ŞHD) Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han divânı (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Abik, A. D. (2007). Sûfi Allahyâr ve sebâtü'l-âcizîn'i: 18. yüzyıl doğu Türk edebî dilinde mahallileşme eğilimleri üzerine. *International Journal of Central Asian Studies*, 11 (1), 52-73.
- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A grammar of Chagatay*. Lincom Europa.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı (G. Karaağaç, Çev.)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). Çağatay edebiyatının son devri (1800-1920) (O. F. Sertkaya, Çev.). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*, 208-243.
- Eraslan, K. (1970). Doğu Türkçesinde ek uyumsuzluğuna dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 113-124.
- Muginov, A. M. (1962). *Описание Уйгурских рукописей института народов Азии [Opisaniye Uygurskix Rukopisey İnstitutu Narodov Azii]*. Akademiya Navk SSSR.
- Öztürk, R. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tasmağambetov, İ. N. vd. (Ed.) (2004). *Babalar sözi diniy dastanlar (C. 10)*. Mädeni Mura.
- User, H. Ş. (2006). *Başlangıcından günümüze Türk yazı sistemleri*. Akçağ Yayınları.
- https://uyghur.ittc.ku.edu/manuscripts/Jarring_Prov_25.facsimile.xhtml (Erişim tarihi: 06.06.2021)